

Högsjö Kulturmiljöförening

Årsskrift 2013

Dass

Före avträdenas tid gick man bara ut i det fria och förrättade sitt värv. Oftast valdes dynghögen som lämplig plats.

Belägg finns för att man på vikingatiden hade avträden placerade på stolpar med trappa upp till dörren. Förmodligen var den typen redan sedan länge använd innan vikingatiden inträdde.

En stång fästad i väggen eller över två pålar nerslagna i jorden var en uråldrig modell av avträde. Den förekom i Sverige så sent som början av 1900-talet i avlägsna landsändar.

I äldre tider byggdes avträdena mestadels som ett utbygge utanför själva husväggen med en frilagd grop under. Ofta var det sammanbyggt med ladugården för enkel utgödsling direkt på gödselstacken.

Många gånger var svinstian belägen bredvid. Grisar föraktar inte människoträck utan fick sig ett lättillgängligt mål.

Dassen på landet placerades i ogenerade lägen, så man kunde lämna dörren öppen och sitta och filosofera. Det blir en helt annan sak när man stänger, låser och spolar.

I de medeltida städerna byggdes avträden ibland in i stenhusen och restprodukterna uppsamlades i latrinkammare under husen. Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet fanns det i städerna rader med avträden på innergårdarna, men i samband med industrialiseringen ersattes avträden i nyare fastigheter av vattenklosetter. I äldre fastigheter byggdes garderober och skrubbar om till vattenklosetter, men in på 1990-talet fanns det enstaka hushåll utan vattenklosetter i svenska städer, bland annat i Visby innerstad.

Avträden är fortfarande vanliga i anslutning till sommarstugor och enklare anläggningar utanför stadsplanerat område, exempelvis scoutstugor. Dessa moderna avträden anläggs vanligen som enskilda byggnader. Man försöker numera begagnar torvströ eller annat torrt material dugligt till kompostering. Urin och avföring skiljs även åt. Korrekt arrangerad ventilation hjälper mot lukt, och befrämjar komposteringen.

Till torrtoans fördelar hör också att man undviker att släppa ut det mesta av näringsämnena via avloppet i naturen. Detta gäller även för smittämnen. Ungefär 90% kväve och 85% fosfor av hushållets avlopp samlas upp i latrinkärlet. Torrtoan är ett utmärkt exempel på kretslopp, då latrin kan komposteras och återbrukas.

Innan bruket att torka sig med papper var det inte ovanligt att man använde pekfingeret (alltid vänster pekfinger som efteråt torkades av på dassväggen). Även torrt gräs, mossor, löv, trästickor och snöbollar kom till användning.

I Tyskland fanns ringformiga dass, både av typen där folk blickade mot centrum eller från.

I USA, särskilt i de södra delarna, kunde ett besök på ett utedass vara ganska riskfyllt, eftersom flugorna lockade till sig den mycket giftiga spindelarten svarta änkan som kunde bita besökarna.

I Goa i Indien förekommer avträden i anslutning till svinstiorna, så kallade pig-toilets. Detta löser delvis foderfrågan för grisarna men ger också upphov till inälvsparasiter, till exempel binnikermask och trikiner, när man senare äter upp grisarna.

Tiden man spenderade på dass varierade både efter årstiden och timmarna på dagen. Vintern kortade ner besökstiden av förklarliga skäl. Av dygnets timmar tillbringade man minst på morgonen. Då var det brått till morgonsysslor och arbete. Något längre tid satt man vid middagstid men även så dags på dagen kallade plikterna. Längst tid avsatte man på kvällarna. Ett dassbesök kunde ta upp emot ett par timmar.

I slutet av 1800-talet togs vattentoaletter i bruk i Europa. I Sverige kommer dock nymodigheten långt senare.

Från myndigheterna fanns länge ett motstånd mot att koppla samman vattentoaletter med avloppssystemen. En av invändningarna var att städerna skulle förlora inkomster om inte avföringen från latrintunnorna kunde säljas till jordbruken som gödning.

1906 kopplades vattenklosetter till avloppet i Göteborg som var först ut. I Stockholm dröjde det ytterligare tre år.

Först på 1950-talet blev det allmänt med vattentoaletter i våra bostäder.

Fanns det plats på fjölen gick man gärna i sällskap dit, makar tillsammans, mor/dotter, far/son eller i annat fall tillsammans med någon annan av samma kön. Under samtal på dass avhandlade man viktiga händelser såsom ekonomiska spørsmål, familjeangelägenheter m.m. Man diskuterade också arbetsförhållanden, lön m.m. När mor/dotter delade dass gavs tillfälle till "kvinnosamtal" och motsvarande när far/son satt tillsammans. För ungdomar emellan var samtal om det motsatta könet givet. När man ville prata ostört med någon och komma undan småsyskon och andra nyfikna öron, gick man till dasset. Genom samtalen på dasset fördes ungdomar in i vuxenvärlden, en lektion i

kroppens funktion, vetskapen i att genomföra ett välgjort arbete, förhållandet till det motsatta könet, användandet av brännvin och vådan av slöseri. Äldre ungdomar delgav sina erfarenheter från olika områden till de yngre. Avträdet var också ett avskilt ställe där man kunde dela hemligheter. Kanske syftar uttrycket "hemlighus" inte enbart på att ärendet på dess var hemligt, vilket det i verkligheten inte var.

När jag gick i skolan hade vi utedass där vi satt i långa rader och uträttade våra behov. Pojkarna tyckte det var kul att försöka kika in på oss "underifrån". Då pep vi som förskrämda möss och ropade på fröken.

Kim M Kimselius Författare

Dasspoesi:

- Någon skrev: "Tegnér han var en stor poet, men han skrev aldrig när han sket"
Någon annan svarar: "Du som denna sanning vet, varför skrev du när du sket?"
- I alla rumpors namn, smutsa ej ned bänken;
I alla näsors namn, lägg åter locket på.
- Besökare, hur blyg du är,
du rumpan måste visa här.
- Undan för undan, sa gubben, som satt på dass och åt smörgås.

"Något är skönt
ock i en lus
ock i ett grönt
blad bakom ett hemlighus"
Gustav Fröding

Ursprungligen betydde "fjöl" bräda, plank. I äldre tider benämndes avträdet "prevett, privet"

Dassen / att gå på dass kunde benämnas på många olika sätt. T. ex.

Hemlighus – huset, skithuset

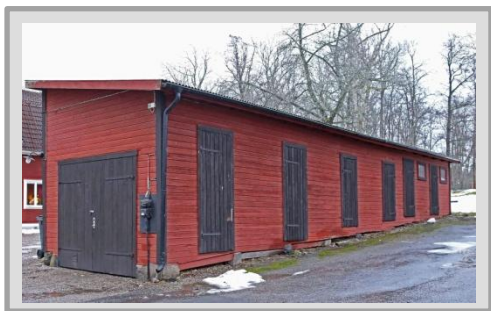
Gå till Kalle i hagen

Dass – utedass. Termen kommer från tyskans das Haus, som betyder "huset"

Tuppen. Finlandssvensk benämning

Baja-Maja. Ett varumärke för ett modernt portabelt avträde som ofta används vid utomhusevenemang

Tjotaheiti, tjotta. Lokal benämning

Kamin i herrskapsdasset

De i skriften återgivna
dassbyggnaderna har
varit eller är i bruk. De
flesta finns i Högsjö med
omnejd.

Bilderna är hämtade ur
föreningens arkiv.

Litteraturhänvisning:

Wikipedia

DN debattartikel

PRO:s tidning Pensionären

Bäck Kalle Det svenska dasset – inte bara en skitsak

Tilander Gunnar Stång i vägg och hemlighus

Utgivare av denna skrift:

Högsjö Kulturmiljöförening

Skolgatan 20 640 10 Högsjö

Kontakt tfn 070 679 52 73

hogsjo.kultur@telia.com

<http://www.hembygd.se/hogsjo/>